

Overcome werkblad tegen geweld

Colofon: *Overcome* is een werkblad voor gemeenten en parochies met het oog op het door de Wereldraad van Kerken uitgeroepen Oecumenisch Decennium 2001-2010 'To Overcome Violence' en verschijnt twee keer per jaar in het blad Vredesspiraal.

Overcome is een initiatief van de werkgroep Kerken van Kerk en Vrede, eindredactie: sjon donkers

kerkelijke gemeenten en geweld

Wilken Veen

Het is misschien wat overdreven om Amsterdam-Noord, waar ik predikant ben van de Protestantse Gemeente, een gewelddadige wijk te noemen. Maar wij hadden in 2002 de stellige indruk, dat er in de wijken van Noord en ook onder de eigen gemeenteleden sprake was van angst: angst voor criminaliteit, angst voor buitenlanders, angst voor terreur. Wat doe je in zo'n geval? Het Oecumenisch Leerhuis Noord belegde drie avonden om er over door te praten en kondigde die aan als leerhuisserie over "geweld en geloof".

demografische oorzaken

De eerste avond sprak Rob Engelsdorp van Gastelaars, hoogleeraar sociale geografie en gepromoveerd op de problematiek van de grootstedelijke samenleving. Voor hem is het geweld in de grote steden vooral het gevolg van een demografische ontwikkeling. Gezinnen met kinderen trekken weg naar vriendelijke voorsteden en forensendorpen en in de oude binnensteden blijven vooral eenpersoonshuishoudens over. Het leven van deze eenlingen speelt zich, anders dan dat van de gezinnen, vooral op straat en in publieke gelegenheden af en daardoor doen zich ook sneller geweldsituaties voor. Deze ontwikkeling dreigt een neergaande spiraal te worden: omdat de grote stad gewelddadiger wordt, trekken nog meer gezinnen weg, worden de wijken nog gewelddadiger enzovoort. Wat achterblijft zijn naast de eenlingen de gezinnen die het geld niet hebben voor de 'vlucht' naar de voorstad, mensen zonder een goede opleiding, die vaststellen, dat de werkgelegenheid in Nederland steeds meer bestaat uit banen voor goed tot zeer goed opgeleiden en hun eigen kansen als hopeloos inschatten. Onder deze maatschappelijk "uitgeselecteerden" bevinden zich veel tweede en derde generaties alloctonen, maar even goed een grote groep slecht opgeleide autoctonen, die menen dat ze toch aan het kortste eind trekken en voor de weinig beschikbare banen, die binnen hun mogelijkheden liggen, ook nog moeten concurreren met al die alloctonen. Hier ligt een kern voor geweld.

vredesgemeente in kerk en wijk- geloven in verscheidenheid

"Wat kunnen kerkelijke gemeenten en parochies doen aan geweld?" is de vraag die in deze *Overcome* centraal staat. Voorzichtig uitgedrukt: hoe kan je (op z'n minst een beetje ...) vredesgemeente worden? Wilken Veen geeft aan dat de kerk een plek kan zijn waar mensen niet alleen tot hun recht kunnen komen, maar ook hun frustraties en angsten mogen uiten. Jandirk Pronk schrijft over de levenskunst van leven in verscheidenheid en noemt drie houdingsaspecten die daarbij van belang zijn. Heye Heyen tenslotte tast de grenzen af van de liturgie als het gaat om de verwerking van ingrijpende gebeurtenissen.

Al met al een nummer dat uitnodigt tot bespreking in uw gemeente of parochie, in een werkgroep of leerhuis-avond. De toegevoegde gespreksvragen kunnen vanzelfsprekend worden aangevuld; zij staan er ter inspiratie om het gesprek op gang te brengen én te houden ... De illustraties komen uit *In eigen boezem*, een publicatie van de theologische werkgroep van Kerk en Vrede over bronnen van geweld in de christelijke traditie.

vraag: is een gerichte huisvestingsproblematiek van gemeenten een mogelijke oplossing, of ziet u ook nog andere mogelijkheden om (mogelijk) geweld in te dammen?

afzijdig van macht

Op de tweede avond sprak Professor Gerard van Tillo, hoogleeraar godsdienstsociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij zag geweld vooral in een bredere context en stelde dat geweld - of het nu gaat om het conflict tussen twee mensen of om conflicten of wereldschaal - altijd te maken heeft met machtsvorming en machtsuitoefening. Christenen zijn opgeroepen zich afzijdig te houden van machtsuitoefening. Ze kunnen wel betrokken raken bij geweld, maar in principe alleen het geweld dat ze ondergaan en nooit dat wat ze uitoefenen.

vraag: (in hoeverre) bent u het eens met de stelling van Van Tillo?

zinloos geweld bestaat niet

Op de laatste avond hield ik zelf een inleiding over de vraag, hoe de kerk zou moeten spreken over geweld en wat ze hiertegen zou kunnen doen. Ik heb mijn verhaal gedrapeerd om twee stellingen: (1) *Zinloos geweld bestaat niet* en (2) *als het geweld toeneemt is er iets mis met de maatschappij*. Met het eerste bedoel ik, dat geweld weliswaar zinloos kan zijn in die betekenis dat wij er geen "zin" in kunnen ontdekken, maar dat betekent nog niet dat het geen "zin" of geen "motief" heeft. Het geweld van de voetbalsupporter, die zich de hele week in zijn beroep keurig gedraagt (ja meneer, nee meneer) en dan in het weekend "los" gaat, is voor ons zinloos, maar "functioneert" wel degelijk. Met het tweede bedoel ik, dat de term zinloos vaak gebruikt wordt als excuus om niet naar maatschappelijke oorzaken te zoeken. Toenemend geweld betekent toenemende afkeer van het waarden en normensysteem, dat een samenleving draagt. Dat los je niet op door hard te roepen dat er weer meer aan waarden en normen gedaan moet worden, want iedereen weet donders goed wat wel en niet kan. Aan de orde is de reden waarom en de mate waarin we dat aan onze laars willen lapen.

bespreek deze twee stellingen van de auteur

rol van de kerk

Hier kan de kerk volgens mij een buitengewoon belangrijke rol spelen. Het zal haar waarschijnlijk niet lukken de potentiële geweldplegers aan te spreken, maar de potentiële (of actuele) slachtoffers ontmoet ze wel. Hun frustratie en de apathie die er vaak uit voortvloeit, versterkt de atmosfeer waarin geweld gedijt. Als iemand het gevoel heeft nergens voor vol aangezien te worden, nergens serieus genomen te worden, dan moet de kerk een plaats zijn, waar iedereen tot zijn of haar recht komt, iedereen zijn of haar zegje mag doen. *De kerk moet een plaats zijn waar frustraties geuit kunnen worden*. Misschien plaatsvervangend, bijvoorbeeld in een kyrië-gebed. Dat bevrijdt mensen weliswaar niet van hun machteloosheid, maar kan ze wel het gevoel geven: het is gehoord, het is gezien, ik ben niet de enige die eronder lijdt. Mensen hebben er recht op te horen, dat ze

worden gecreëerd die nodig is, om het gesprek aan te gaan over dit geweld, waar de oorzaken liggen, wat er zal moeten veranderen op maatschappelijk gebied en wat we daaraan bij kunnen dragen. Of het geholpen heeft? De tijd zal het leren. Wie denkt dat de kerk niet direct de aangewezen plek is om deze problematiek aan de orde te stellen, die moet zich maar eens afvragen welke andere maatschappelijke plekken wij kennen, waar dit aan de orde gesteld kan worden.

Dr. Wilken Veen (1953) is predikant in Amsterdam-Noord en hoofdredacteur van *Ophef*, het blad van de Vereniging voor Theologie en Maatschappij.

- bespreek met elkaar of en hoe het mogelijk is als gemeente of parochie in gesprek te komen met wijkbewoners om gezamenlijk angst, frustratie en geweld aan de orde te stellen;
- stel criteria op voor een 'vredeswijk' (of 'vredesgemeente') en publiceer deze in een wijkblad of folder om zo het gesprek verder te helpen

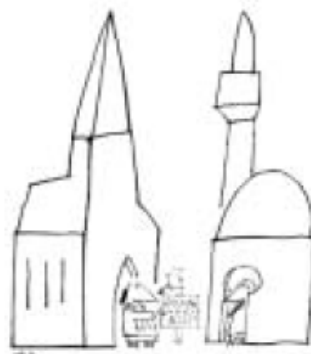
groeten in verscheidenheid

Jandirk Pronk

Als ik dit schrijf krimpt mijn hart nog ineen van Londen deze week. Het zaaien van angst en het aantasten van veiligheid van gewone mensen is gif voor een samenleving die met vallen en opstaan probeert te leren leven in verscheidenheid. Want leven in verscheidenheid is de levenskunst van de toekomst. Het platteland trekt naar de stad, de derde wereld naar de eerste wereld. We weten steeds meer van elkaar of menen dat te weten door de nieuwe media. Conflicten zullen steeds minder hun oplossing vinden in een nieuwe staat van harmonie. Ook zullen de mogelijkheden om de tegenpartij uit de weg te gaan afnemen. De verscheidenheid tussen mensen en groepen neemt toe en in de beperkte ruimte evenredig daarmee de onderlinge afhankelijkheid.

leven in verscheidenheid, een levenskunst

Hoe wij daarmee om moeten gaan is een leerproces. Dat velen van ons

er mogen zijn. In de kerk zeggen we, dat ze er mogen zijn voor Gods aangezicht. Mensen moeten de kerk uitgaan met het gevoel: ik ben iemand, ik mag er zijn. En als ik er voor Gods aangezicht mag zijn, dan mag ik er ook zijn in Gods wereld en onder Gods mensenkinderen. Zo kan de kerk een oefenplaats zijn voor de maatschappij. Als mensen die nergens hun mond open durven te doen, opeens beginnen te praten op een gesprekskring, dan weet ik: hier gebeurt wat, dit is een stukje menswording. Zo iemand wordt sterker, wordt weerbaarder, wordt ten diepste ook gelukkiger. Zo kan ook de sfeer

daarmee worstelen, werd maar al te duidelijk uit de ontmoeting van minister Verdonk met een groep Imams. Zij wilde de betreffende Imam net als alle andere Imams een hand geven ter begroeting, maar deze Imam wilde op grond van zijn geloofsovertuiging een vrouw niet de hand geven. Het incident werd breed uitgemeten op TV en in de kranten. Voor de één als voorbeeld van het gebrek aan bereidheid tot integreren in de Nederlandse samenleving, voor de andere als toonbeeld van de horkerigheid en arrogantie van de minister.

respect, nieuwsgierigheid en trots

* Voor de levenskunst van leven in verscheidenheid zijn drie houdingsaspecten van belang zijn: *respect, nieuwsgierigheid en trots*. Wie geen *respect* heeft voor de gebruiken en opvattingen van de ander komt niet ver. Maar *respect* kan leiden tot afstand: je hoeft niks met de ander, je laat hem/haar zijn/haar eigen ruimte. Daarom het begrip *nieuwsgierigheid*: het gaat niet alleen om het tolereren van de ander, maar om het verlangen naar een beter begrip van wat de ander doet, denkt en voelt.

Maar - en dat klinkt in Nederland steeds sterker - wat blijft er dan nog van onszelf over? Waar staan we zelf dan? Vandaar het begrip *trots*: trots op wie we zelf zijn, waar we vandaan komen, en daarmee een bewustzijn waar we met respect voor en nieuwsgierigheid naar de ander wel en niet trots op kunnen zijn. In het genoemde boek geven we aan dat deze houdingsaspecten niet los verkoopbaar zijn. Het zijn de drie peilers van de levenskunst van leven in verscheidenheid. En als je één peiler weghaalt zakt het bouwwerk scheef.

de hand van Verdonk

Terug naar de hand van mevrouw Verdonk: wat had zij zich kunnen afvragen vanuit de drie houdingsaspecten?

- Wat in de geloofsbeleving van deze man brengt hem er toe vrouwen geen hand te geven?
- Hoe maak ik met respect voor zijn overtuiging duidelijk dat ik hem begroeten wil?
- Hoe laat ik zien dat ik er trots op ben minister te mogen zijn van een land, dat ook vrouwen op dit soort hoge functies kent?
- Ik weet toch dat de hand schudden één van de vele honderden manieren is waarop mensen op deze aarde elkaar kunnen begroeten?
- Welke manier van begroeten zou deze man op prijs stellen?
- Hoe kan ik communiceren met deze man zonder het met hem eens te hoeven zijn?

En de Imam?

- Wat bedoelt deze Nederlandse vrouw met het geven van een hand? En wat doet het met haar wanneer ik die weiger?
- Hoe fundamenteel is het niet geven van een hand nu werkelijk voor mij?
- Hoe maak ik duidelijk dat ik haar met respect wil begroeten?
- Verstaan wij (de minister en ik) hetzelfde onder respectvolle bejegening?
- Hoe kan ik communiceren met deze vrouw zonder het met haar eens te hoeven zijn?

En de pers?

- Hoe maken wij duidelijk, dat het hier om één imam gaat tussen velen die wel een hand schudden? Anders: hoe voorkomen we dat alle moslims hiermee weer eens op één hoop worden gooid?
- Hoe wakkeren we bij onze lezers een houding van respect, nieuwsgierigheid en trots aan, in plaats van of alleen maar het beeld van een achterlijke Imam en/of een superrechtse minister?

Veel vragen en niet zomaar een oplossing. Alhoewel ... hoe had het uitpakket wanneer mevrouw Verdonk de wijsheid, het respect en de nieuwsgierigheid had gehad om te vragen: "Meneer hoe wilt u mij dan begroeten?" Leven in verscheidenheid is een levenskunst en wij oefenen struikelend.

Jandirk Pronk is adviseur bij STOEL, Advies in Zorg en Welzijn

Besprek met elkaar een (concrete) situatie in uw gemeente waarin de drie genoemde aspecten kunnen helpen om tot een oplossing te komen?

* De auteur verwijst in zijn artikel naar een artikel van Maddy Blokland en Jandirk Pronk "Verscheidenheid in en tussen groepen in de kerk" in het boek "De weg van de groep, leidinggeven aan groepen in gemeente en parochie", onder redactie van Jodien van Ark & Henk de Roest, Zoetermeer 2004.

liturgie en conflict

Heye Heyen

Kan de christelijke *liturgie* een rol spelen in het verwerken van ingrijpende gebeurtenissen en heeft de liturgie dan een 'therapeutische functie'? En zo ja, wanneer en op grond van welke factoren? Of is liturgie op zo'n moment een vorm van 'mooi weer spelen'? Dit hangt er vooral van af of het conflict van *buiten* op de groep afkomt, of *binnen* de groep zelf ligt.

heilzame functies

In het eerstgenoemde geval (bijvoorbeeld als er moskeeën in brand gestoken worden, als er twee etnische groepen tegen elkaar vechten of als er een oorlog dreigt) roept dat *binnen een groep* vergelijkbare gevoelens en impulsen (tot verzet of verwerking) op. De kans is groot dat daardoor de leden van de groep dichter bij elkaar gebracht en met elkaar verbonden worden. Misschien is juist dat een randvoor-

waarde om samen liturgie te vieren. In een dergelijke situatie kan liturgie een unieke bijdrage leveren op grond van de volgende functies:

- Ze geeft uitdrukking aan alles wat de mensen samen bezig houdt: de betrokkenheid, de pijn, de angst ... Dat alles krijgt een woord en een gebaar. Het hoeft niet verdrongen te worden. Dit is de *expressieve functie* van het ritueel.
- De vreemde woorden en gebaren komen wel uit een traditie waarin de participanten min of meer geworteld zijn, maar die ze anderszins niet zelf hoeven te verantwoorden. Dat heeft een *ontlastende functie*. Ze kunnen zich een eind laten meenemen en zonder er bewust over na te denken instemmen waar en voorzover het voor hen klopt.
- Maakt de liturgie het ook mogelijk om zich te uiten zonder zich bloot te geven. Daarin ontdekken we de *beschermende functie* van liturgische woorden en gebaren.
- De kern van de liturgie ligt er in dat Diegene bij de naam geroepen wordt die de geheime geadresseerde is van de vragende of klagende gevoelens of van de verlangens die er in de lucht hangen. Dat voorkomt onder andere dat de impulsen en gevoelens die eigenlijk op God gericht zijn op mensen werden geprojecteerd.

grenzen aan de liturgie

Een liturgische viering kan dus een heilzame bijdragen leveren aan een ingrijpende gebeurtenis. Maar soms zijn er situaties waar de liturgie niet de geëigende weg is, waarbij de kans groot is dat liturgie juist *niet* bijdraagt tot de verwerking van een collectief trauma.

Als het bijvoorbeeld gaat om een scheur *binnen* (of van) de groep of gemeenschap ontbreekt de basis - en misschien zelfs de voorwaarde - voor liturgie: saamhorigheid en verbondenheid. Men probeert door middel van de liturgie de ontbrekende saamhorigheid en verbondenheid te *maken*. Daarmee wordt de voorwaarde tot doelstelling en dat kan haast niet lukken.

- De liturgie dreigt hier tot een *instrument* te worden en haar karakter van een 'onbevangen en nutteloos spelen' te verliezen.
- Vervolgens schuilt hier het gevaar van een onrealistische verwachting op de basis van een naïefmagisch denken. Wie de oplossing van de liturgie verwacht, ontloopt zo de verantwoordelijkheid om het eigen aandeel in het conflict onder ogen te zien en daar voorzover mogelijk iets aan te veranderen.
- Tenslotte bestaat het gevaar dat de keuze voor de liturgie als (magisch) instrument onderhuids of

onbewust gedomineerd wordt door een manipulatief streven: moge de tegenpartij zo worden als wij haar graag willen hebben! Dat betekent dat ook de onderlinge relaties door zo'n liturgie niet geheeld worden, maar dat de schadelijke patronen voortbestaan.

Liturgie mag geen middel worden om te ontsnappen aan de opdracht te leven met de verscheuring. We lossen het niet op met een speciale verzoeningsliturgie. Mocht het ooit gebeuren dat het verwerkingsproces zo ver is gekomen dat de wonden geheeld zijn en de verscheuring overwonnen, dan kan er inderdaad een feestelijke liturgie gevierd worden met trompetten en bazuïngeschal. Die liturgie is dan echter geen onderdeel van het verwerkingsproces meer, maar een dankdienst voor het feit dat dat proces is afgerond.

mogelijkheden

Dat kan de vraag oproepen wat we dan te doen hebben zolang het groepsprobleem voortduurt. Ik zie twee mogelijkheden voor een liturgische bijdrage, maar die hebben allebei betrekking op de 'gewone' zondagse liturgie en niet op een speciaal verzoeningsritueel.

- Zolang de gemeente 'verscheurd op weg' is, kunnen we bijvoorbeeld in een Kyrie-gebed de nood waar wij mee zitten en waar wij geen oplossing voor hebben, benoemen en voor God neerleggen. We laten het als het ware met het ritueel van het gebed aan de Geest over waar Hij onze aandacht op zal vestigen.
- Sommige wonden blijven pijn doen juist omdat ze te veel aandacht krijgen. Het kan zinvol zijn die overvloedige aandacht te richten op iets anders, iets heilzamers. De kans is groot dat het gewone punt daarmee minder overheersend wordt en misschien zelfs minder pijn gaat doen. Het conflict binnen de gemeente is wel een belangrijk punt, maar het is niet het enige dat op zondagmorgen tussen haar en God op de agenda staat. Dit besef wakker te houden en te doen ervaren, is een niet te onderschatten functie van de liturgie.

Dr. H.K. Heyen is docent Praktische Theologie aan de Theologische Universiteit in Kampen

gespreksvragen:

- heeft u ervaring met 'liturgie als ritueel' als het gaat om conflicten?
- kunt u - met uw predikant en bijv. een taakgroep eredienst - een liturgie opstellen die voldoet aan de genoemde criteria?

meer suggesties

- 1 Tip: in de brochure *In eigen boezem* (uitgegeven door Narratio en Kerk en Vrede) staan voorbeelden van liturgische rituelen zoals 'haat verbranden', 'onze puinhoop verlichten', 'duifjesgroot', 'vredegroet naar buiten' en 'gebed in andere talen' (blz.96,97). Ook treft u er 'voorstellen voor een liturgische afsluiting' (blz.137-140).
- 2 Op diverse websites tref je ideeën aan over vrede en vredesgemeenten. Bijvoorbeeld de website www.ideal-en-kerk.nl
- 3 Probeer met kerk, moskee, synagoge, met scholen en wijkverenigingen ludieke acties te verzinnen om het geweld in de wijk/gemeente tegen te gaan. Bijvoorbeeld door het met elkaar planten van een vredesboom op een centrale plek in de wijk.
- 4 Kijk ook in de liturgiekrant voor de Vredesweek voor suggesties.